

University of Groningen

Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919), Revolte en melancholie: romantiek in Domela's kritiek op de moderniteit

Stutje, J.W.

Published in:
Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis

DOI:
[10.18352/tseg.505](https://doi.org/10.18352/tseg.505)

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2008

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Stutje, J. W. (2008). Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919), Revolte en melancholie: romantiek in Domela's kritiek op de moderniteit. *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 5(2), 3 - 28.
<https://doi.org/10.18352/tseg.505>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

FERDINAND DOMELA NIEUWENHUIS (1846-1919)

Revolte en melancholie. Romantiek in Domela's kritiek
op de moderniteit*

Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919)

**Revolt and melancholy. Romantic aspects in Domela's protest
against modernity**

How became one of the founding fathers of Dutch socialism a revolutionary? The article suggests romanticism played a key role in Domela's anti-capitalism; romanticism seen as a revolt inspired by pre-capitalist values against modernity marked by industrialisation and expansion of market relations. Domela was one of the most charismatic leaders the Dutch labour movement has ever known. In his romantic revolt he expressed the essence of misery the masses experienced: the feeling that individuals lost their qualitative uniqueness and that humanity was deprived of his communal sense.

Van het handjevol voormannen over wie de prille socialistische beweging in Nederland beschikte, was Ferdinand Domela Nieuwenhuis veruit de meest spraakmakende. Over de gewezen lutherse predikant berichtte Willem H. Vliegen in zijn klassieke *Dageraad der Volksbevrijding*: 'zonder den minsten twijfel is het waar dat hij [...] de meest populaire man van Nederland was. In dat tijdperk was zijn naam op aller lippen [...]'.¹

Hier was een persoon aan het woord die geen onkritische verheerlijking in de zin had, daarvoor was Vliegens oordeel over het anarchisme van de late Domela te afwijzend.² Wel een nuchtere, genuanceerde ooggetuige die met

* Ik dank Hans Renders, Bert Altena en de beide anonieme referenten voor hun commentaar op een eerdere versie. Verantwoordelijk voor de uiteengezette zienswijze blijf ik zelf.

1. W. H. Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding. Schetsen en taferelen uit de socialistische beweging in Nederland I* (Amsterdam 1905) 36.

2. In zijn laatste levensjaar (1946) wijdde Vliegen nog twee artikelen aan Ferdinand Domela Nieuwenhuis die op 31 december van dat jaar honderd jaar eerder werd geboren. Zonder zijn negatieve oordeel over Domela's anarchistische periode te verzwijgen sprak Vliegen met waardering over diens werk in de jaren die aan de scheuring van 1894 voor-

waardering sprak over het oude socialisme dat onder de bezielende leiding van Domela een teken van hoop en van vrees was. Diens rijzige gestalte en ernstige gelaatsuitdrukking dwongen bij vriend en vijand respect af.

Een nieuwe biografie

Over Domela Nieuwenhuis bestaat een uitgebreide literatuur. En die is niet alleen verheerlijkend of verguizend van toon. De historiografie kent ook genuanceerd werk, zoals dat van de biograaf Jan Meyers of de studies van Bert Altena, de bezorger van de familiecorrespondentie van en over Domela.³ Toch lijkt het laatste woord niet gesproken.⁴ Meyer zette zich weliswaar aan de schets van een veelzijdig portret, maar daarin blijft Domela's optreden in de internationale arena onderbelicht. De auteur leunde zwaar op Domela's *Gedenkschriften* en de memoires van Christiaan Cornelissen, mederedacteur bij *Recht voor Allen*.⁵ Maar daarmee kreeg de anarchistische periode van Domela (van de tweede helft van de jaren negentig tot 1919) nog niet de aandacht, die ze verdient. Ook de karaktertekening is onevenwichtig; moest dat wel zijn, omdat Domela's briefwisseling met zijn dochter Johanna niet toegankelijk was.⁶

Domela was waarschijnlijk de meest charismatische leider die de Nederlandse arbeidersbeweging heeft gekend. De massa bekroonde hem met een bijna goddelijke aureool. 'Lijden' speelde een sleutelrol en Domela wist dat te

afgingen. W.H. Vliegen, 'De eerste stenen. Bij de honderdste geboortedag van F. Domela Nieuwenhuis', *Paraat* (20 december 1946); W.H. Vliegen, 'Domela Nieuwenhuis. De eerste prediker der socialistische idee', *Het Vrije Volk* (28 december 1946).

3. J. Meyers, *Domela, Een hemel op aarde. Leven en streven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis* (Amsterdam 1993). 'En al beschouwen alle broeders mij als den verloren broeder', *De familiecorrespondentie van en over Ferdinand Domela Nieuwenhuis, 1846-1932*, verz. en gepres. door Bert Altena m.m.v. Rudolf de Jong (Amsterdam 1997); B. Altena, 'Een broeinest der anarchie': *arbeiders, arbeidersbeweging en maatschappelijke ontwikkeling: Vlissingen 1875-1929* (1940) (Amsterdam 1989); B. Altena, 'Kritik wegen der Praxis. F. Domela Nieuwenhuis und der Marxismus', in: *Die Rezeption der marxischen Theorie in den Niederlanden*, hrsg. von M. van der Linden (Trier 1992) 47-84; R. de Jong, 'Het anarchisme van F. Domela Nieuwenhuis', *De As* 17 (1989).

4. De auteur werkt sinds 2006 met behulp van een subsidie van nwo aan een biografie van Ferdinand Domela Nieuwenhuis.

5. H. Wedman, 'Meyers, Jan. Domela. Een hemel op aarde. Leven en streven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis' (book review), *International Review of Social History* 39 (1994) 277-279.

6. Deze briefwisseling is pas na de dood van Caesar Domela in 1992 ter beschikking gekomen.

exploiteren. Waarom en hoe kon Domela de rol van politieke profeet spelen?⁷ Deden zich gaandeweg veranderingen voor? Trad er in de formulering van Max Weber een *Veralltäglichsung des Charisma* op?⁸ Vragen die door Meyer niet zijn beantwoord.⁹

Dat geldt niet voor de twee breukpunten in Domela's ontwikkeling van christen tot anarchist: het afscheid van de kerk in 1879 en – twintig jaar later – van de sociaaldemocratie (1897/1898). Ze zijn door Meyer en collega biografen meer of minder uitvoerig geboekstaafd en elk op zich toegeschreven aan feitelijke ervaringen.¹⁰ De dood van zijn eerste vrouw – in 1871 – bracht zijn geloof in een rechtvaardige god een onherstelbare slag toe. Het anarchist worden hing samen met de verwatering van de Duitse sociaal democratie.

Toch heeft dit empirisme iets onbevredigends. Het doet de vraag rijzen of er niet een dieperliggend motief ten grondslag ligt aan de breuken en of deze in samenhang verklaard kunnen worden zonder een toevlucht te nemen tot de essentialistische conclusie dat Domela een anarchist van nature was.¹¹

7. Over het politiek leiderschap schreef Henk te Velde de studie: *Stijlen van Leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002). Ook Jeroen Koch geeft in zijn Kuiper biografie *Abraham Kuiper, een biografie* (Amsterdam 2006) aandacht aan de problematiek van het leiderschap.

8. M. Weber, 'Die Typen der Herrschaft', in: M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen 1956) 122-176. Vergelijk ook: S. Whimster (ed.), *Max Weber and the culture of anarchy* (Londen 1999); C. Levy, 'Charisma and social movements: Errico Malatesta and Italian anarchism', *Modern Italy* 3: 2 (1998) 205-217; W. J. Mommsen, 'Robert Michels and Max Weber: moral conviction versus the politics of responsibility', in: W.J. Mommsen en J. Osterhammel (eds.), *Max Weber and his contemporaries* (Londen 1987) 121-138.

9. Dit thema vraagt om een uitwerking in een internationale en comparatieve context. Een vergelijking van Domela's charisma met dat van tijdgenoten als Ferdinand Lassalle, William Gladstone, César de Paepe, Ramsay MacDonald of dichterbij huis met P.J. Troelstra en Abraham Kuiper, leiders met een zelfde politieke, religieuze of sociaal culturele achtergrond – heren die zich net als Domela vereenzelvigden met de *rank and file* en wier paternalistische, soms autoritaire optreden ons blijft verbazen in het licht van het democratische principe dat ze voorstonden.

10. Vergelijk noot 3.

11. Albert de Jong met Jan Meyers in zijn voetspoor portretteren Domela Nieuwenhuis als een 'geboren' anarchist. A. de Jong, *Domela Nieuwenhuis* (Den Haag 1966); Meyers, *Domela*. Al vroeg treffen we dit eendimensionele verklaringspatroon aan. Zo tekent L. Boer in zijn 'Domela Nieuwenhuis en de vrije gedachte', in: *Gedenkboek ter gelegenheid van den 70sten verjaardag van F. Domela Nieuwenhuis 31 december 1916* (Amsterdam 1916) 41-44, 43 op: 'Wie inderdaad veel gevoelt voor vrijheid wil, voorzover dat met de menselijke natuur in overeenstemming is, [...] vrij zijn. D.N. moest dan ook anarchist worden, zijn ontwikkelingsgang is [...] een harmonische geweest. Van 't lagere naar 't hogere – van christen tot anarchist'. In dezelfde bundel verklaarde G. Kapteyn-Muysken over Domela's politieke ontwikkeling: 'Hij [...] werd anarchist, hiertoe uit psychologische noodwendigheid gedreven, omdat het lag in de lijn zijner innerlijke ontwikkeling en van zijn temperament'. G. Kapteyn-Muysken, 'Een bijdrage tot waardering', in: *Ibidem*, 86. Ook Domela zelf lijkt een essentialistische visie te koesteren. Hij schetst de eigen ontwikkelingsgang in het licht

Domela stond weliswaar op de schouders van de Verlichting, maar zijn protest werd mede gevoed door een affiniteit met prekapitalistische waarden. Domela was ook een romantische revolutionair. Daarvoor vond hij in de kerk, onverschillig of zij zich orthodox of modern noemde, maar ook in het laat negentiende-eeuwse marxisme van de Tweede Internationale geen gehoor.

In dit artikel wordt het begrip ‘romantisch revolutionair’ nader onderzocht. Het biedt een verklaring voor Domela’s breuk met de kerk en zijn keuze voor het socialisme, die minder evenementieel is dan de gangbare en die rekening houdt met de sociale, economische en culturele transformaties van de industriële maatschappij in het laatste kwart van de negentiende eeuw. Door Domela’s romantische protest als voedingsbodem te beschouwen van zijn charisma wordt bovendien een nieuw licht geworpen op de verhouding tot zijn aanhang.

Baanbreker en voorganger

Sinds 1879 redigeerde Domela een eigen weekblad, *Recht voor Allen*. Aanvankelijk was het een democratisch orgaan, allengs werd het blad strijdbaarder. Toen in 1881 enkele plaatselijke sociaal-democratische verenigingen samen de Sociaal Democratische Bond (SDB) vormden, werden Domela en *Recht voor Allen* het middelpunt.

Domela koos voor een radicale koers. Handwerkslieden als Hendrik Gerhard, de ‘vader’ van het Nederlandse socialisme, stelden zich in 1870 nog de weg naar de bevrijding als een geleidelijke voor.¹² Een decennium later

van zijn latere anarchisme. F. Domela Nieuwenhuis, *Van christen tot anarchist: gedenkschriften* (Amsterdam 1910) 427-428. Even reductionistisch is Jan Romeins portret van Domela in zijn *Erflaters van onze beschaving*. Domela, kind uit de rijke middenklasse, wordt volgens Romein beheerst door de psycho-analytische categorie van het onbewust blijvende schuldgevoel. Dat schuldgevoel dient tegelijk als verklaringsgrond van Domela’s gedrag en als drijfveer in diens leven. J. Romein, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De apostel der arbeiders, 1846-1919’, in: J. Romein en A. Romein-Verschoor, *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen* (Amsterdam 1946). Ondanks zijn kritiek op Meyers en op Romein vereenvoudigt ook Homme Wedman de complexiteit van Domela’s leven tot een enkele drijfveer: ‘de verlossing’. Verlossing als Leitmotiv in ‘de christelijke openings-scènes van zijn leven, voor het sociaal-democratische middendeel en voor het anarchistische slottoneel’. H. Wedman, ‘Domela’s erfgenaam? Leo Polak over autonomie en ethiek’, *De As* 130/131 (2000) 73-82.

12. H. Gerhard, *Verzamelde en nagelaten opstellen*, 2 bd. (Den Haag 1887-1888); Ibidem, bd. 1 14; J.J. Giele, *De Eerste Internationale in Nederland. Een onderzoek naar het ontstaan van de Nederlandse arbeidersbeweging van 1868 tot 1876* (Nijmegen 1973) 67-70; D. Nas, *Koerier van een nieuwe tijd: Hendrik Gerhard en de ontwikkeling van de internationale arbeidersbeweging* (Den Haag 2002).

Als een rots in de branding van het leven, weerkaatsend het licht van den komende dag.
Willem Papenhuyzen. Uit: collectie IISG, Archief F. Domela Nieuwenhuis.

zong de universitair geschoolde Domela het lied van de revolutie.¹³ Blonk de bescheiden kleermaker Gerhard uit als propagandist, Domela ontpopte zich als een agitator, die met zijn directe woordgebruik en met zijn bijna mystieke

13. J.M. Welcker, 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de revolutie', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 3: 4 (1972) 277.

bezwerende verschijning aantrekkingskracht uitoefende op nieuwe, nog buiten het politieke krachtenveld sluimerende massa's.

Aanvankelijk was de SDB vooral werkzaam in de grote plaatsen in het westen van het land, waar in het begin van de jaren zeventig al enige activiteit onder arbeiders door toedoen van de Internationale te zien was. Tussen 1888 en 1893 breidde de aanhang zich uit naar Groningen, Friesland en in mindere mate Gelderland waar de landbouwcrisis zijn tol eiste en naar Twente waar de SDB al eerder vaste voet kreeg na onrust in de sterk groeiende textielindustrie.¹⁴ Aan het hoofd van deze landelijk verspreide arbeidersorganisatie trad met Domela een nieuw type leider aan, die de cohesie in eigen kring even sterk aan het hart ging als het ijveren voor hervorming en lotsverbetering. Met die tweevoudige opdracht – de afbakening van de eigen groep en de strijd voor politieke doelen – leverde Domela zijn vernieuwende bijdrage.

De zin van een parlementaire tactiek ontging Domela al in de tweede helft van de jaren zeventig.¹⁵ Toch werd hij in 1888 voor het district Schoterland namens de Friese Volkspartij tot lid van de Tweede Kamer (1888-1891) verkozen. Maar zo verzekerde hij zijn broer Adriaan: 'Ik heb die plaats in de kamer nooit verlangd. [...] Wij konden die zegepraal niet voorzien en toen wij in 't strijdperk traden, toen was het meer om onze krachten te tellen dan om plaatsen te veroveren'.¹⁶

In de Kamer evenwel legde hij realistische voorstellen ter tafel, zoals een initiatiefwet tegen gedwongen winkelnering en een plan tot oprichting van een Centraal Bureau voor de Statistiek.¹⁷ Hij sprak er zich onomwonden uit voor de volledige en directe onafhankelijkheid van Nederlands Indië. In 1889 eiste hij van de regering zelfs een herstelbetaling aan de Indische bevolking voor de diefstal van ruim 850 miljoen gulden. Velen waren teleurgesteld toen hij na een eerste zittingsperiode niet meer herkozen werd.¹⁸ Volksman meer dan volksvertegenwoordiger die hij was zal er niet om getreurd hebben.¹⁹

14. P. van Horssen en D. Rietveld, 'De Sociaal Democratische Bond. Een onderzoek naar het ontstaan van haar afdelingen en haar sociale structuur', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (mei 1975) 19-20, 50-52; D. Bos, *Waarachtige volksvrienden, de vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Amsterdam 2001) 264-268.

15. IISG, archief Domela Nieuwenhuis x1 a 1, Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan Adriaan Domela Nieuwenhuis, Beverwijk 1 juni 1875; Altena, 'En al beschouwen', 187.

16. IISG, archief Domela Nieuwenhuis x1 a 2, Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan Adriaan Domela Nieuwenhuis, 26 maart 1888; Altena, 'En al beschouwen', 389.

17. Domela Nieuwenhuis, *Gedenkschriften*, 241.

18. J. Saks, *Kritische herinneringen*. Met een woord vooraf van Fr. De Jong Edz. (Nijmegen 1977).

19. De weerszin tegen het parlementaire werk verwoordde Domela in een brief aan zijn broer Adriaan: 'Het parlementaire leven blijft mij erg tegenstaan en vergis ik mij niet, dan heeft het parlementarisme zijn langsten tijd gehad en ondermijnt het zichzelf dagelijks

Voor alles was Domela er in de jaren negentig op gericht de partij buiten het parlement op te bouwen. ‘De economische macht is de grondslag van de politieke macht’, heette het in de brochure *Het Kommunisme en de officiële wetenschap* (1883). De partij moest haar propaganda vooral op de industriegebieden richten en haar leden moesten het initiatief nemen om overal socialistische vakverenigingen te stichten.²⁰ ‘Wij’, aldus Domela, ‘achten dit van het grootste belang omdat wij daarin de kiemen zien, die noodzakelijk vooraf moeten gaan om den weg te banen naar de socialistische staat. Zij vormen als ’t ware de aansluiting van de oude aan de nieuwe maatschappij en vergemakkelijken de totstandkoming der laatste’.²¹

Door de vakbeweging ter hand te nemen hoopten de socialisten naast de geschoolde werklieden en ambachtslieden, ook de ongeschoolde, losse arbeiders in de venen en op het platteland, in de havens en de fabrieken tot beweging en organisatie te brengen. De eerste resultaten vielen tegen.²² Van enig elan was pas sprake na 1890. Wat aanvankelijk alleen een werkliedenbeweging was, groeide uit tot een alle lagen en groepen omvattende arbeidersbeweging.²³ Domela stond met zijn blad en bond in het brandpunt van de ontwikkeling, al begonnen de vakverenigingen – zoals Vliegen noteerde – weldra ‘haar eigen, zelfstandig leven te leiden’.²⁴

Zijn profetenfiguur en zijn oratorische talent hielpen Domela, die financieel onafhankelijk was, zijn voortrekkersrol spelen. Aanhangers beschouwden hem als hun ‘heiland’, als ‘ús ferlosser’; verbeeldingen die geholpen moeten hebben politiek een thuis te scheppen waarmee ze zich door dik en dun verbonden voelden. Een gemeenschapsgevoel dat versterkt werd door een cultuur, waarin de opwekking tot zelfbewustzijn een ontwijde geloofsbekering inhield. De quasi-religieuze, socialistische symboliek – de zang, de plechtige

meer, daar het uitloopt op bedorvenheid, praterij en omkooperij’. 1156, archief Domela Nieuwenhuis x1 a 2, Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan Adriaan Domela Nieuwenhuis, 27 maart 1889; Altena, ‘*En al beschouwen*’, 394.

20. Twee jaar eerder had Domela zich in vergelijkbare zin uitgesproken. Altena, ‘*Kritik wegen der Praxis*’ 67.

21. Geciteerd bij J. Giele, ‘Socialisme en vakbeweging. De opkomst van socialistische vakorganisaties in Nederland (1878-1890). Deel 1’, *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland* (1978) 27-82, 61.

22. A. Knotter, “‘Van defensieve standsreflex’ tot “verkoopkartel van arbeidskracht”. Twee fasen in de ontwikkeling van de Amsterdamse arbeidersvakbeweging (ca. 1870 – ca. 1890)’, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 19: 1 (1993) 75-80.

23. In zijn herinneringen tekende Christiaan Cornelissen op dat de sdv pas rond 1895 vaste voet kreeg onder de onderste lagen van de arbeidersklasse. Vgl. B. Altena, “‘Gruß aus Holland, dem Lande der Freiheit und Revolution’: F. Domela Nieuwenhuis und die deutsche Sozialdemokratie 1889-1919”, in: W. Mühlhausen e.a. (eds.), *Grenzgänger. Persönlichkeiten des deutsch-niederländischen Verhältnisses. Horst Lademacher zum 65. Geburtstag* (Münster 1998) 69-103, 91.

24. Vliegen, *De dageraad* 1, 80.

vaandelwijdingen, de socialistische zondagschool, de taal en beeldcultuur – zorgde voor disciplineren en homogeniteit.

Terecht wijst Bert Altena en in zijn voetspoor Henk te Velde op de cruciale betekenis van lijden en strijden in de biografie van Domela.²⁵ Domela mat zich een reuzentaak toe en zijn aanhang dweept met hem omdat hij alles voor de vervulling ervan geofferd had. Zijn geluk vond hij door zich op het lijden van anderen te richten, daartoe, naar eigen zeggen, geroepen door persoonlijk ervaren leed, de dood van zijn eerste vrouw en daarna van zijn tweede vrouw. 'In alle opzichten ben ik zwaar getroffen, ook in mijn huiselijk leven [...]', noteerde hij in zijn *Gedenkschriften*. Maar van klagen wilde hij niet weten: 'Wat betekende mijn lijden, als ik het vergeleek met het naamloze wee, waaronder de menigte gebukt ging?'²⁶ Een offervaardigheid die hem, zoals Altena betoogt, sterkte, en die zijn leiderschap in de ogen van zijn aanhangers glans gaf.²⁷ Ze konden zich des te gemakkelijker met hun held identificeren. Er ontstond een morele gemeenschap tussen het volk en zijn leider. Domela deed er politiek zijn voordeel mee, zoals later Troelstra, die zich even gretig placht te presenteren als een lijdende held.

Met Domela kende de arbeidersbeweging voor het eerst een publiek figuur, een tot in Groningen en Friesland bekende tijdgenoot. 'Van geen staatsman en misschien van geen vorst is ooit de roep zóó doorgedrongen tot in elk paleis en tot in elke hut van geheel een land', orakelde Vliegen.²⁸ Domela's uiterlijk met de Christuskop werd vereeuwigd in tientallen politieke prenten.²⁹ Als schrijver beschikte hij over *Recht voor Allen* en met zijn welsprekendheid – zijn belangrijkste wapen – moeten honderdduizenden kennis hebben gemaakt. Opwindende taferelen waar later met weemoed en ontroering over werd verhaald.³⁰

Domela's betoogtrant overtuigde omdat hij zijn publiek serieus nam, volgens Jan Romein voortvloeiend uit een instelling van nuchtere redelijkheid die hij met zijn arbeidersgehoor deelde.³¹ Een te bedaarde voorstelling van zaken? Ook Domela beschikte over het manipulatieve vermogen de massa door een enkel pakkend beeld in de ban te slaan. Zo nam hij in januari 1887,

25. Altena, 'En al beschouwen', 48-49; H. te Velde, *Stijlen van Leiderschap*, 73.

26. Domela Nieuwenhuis, *Gedenkschriften*, 571.

27. Altena, 'En al beschouwen', 49.

28. Vliegen, *De dageraad* 1, 36.

29. W. H. van der Linden, *Domela Nieuwenhuis in 219 politieke prenten* (Amsterdam 1990).

30. R. de Jong, 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919). Een schets van zijn leven', in: J. Frieswijk, J. J. Kalma en Y. Kuiper (eds.), *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988).

31. J. Romein, 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De apostel der arbeiders, 1846-1919', in: J. Romein en A. Romein-Verschoor, *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen* (Amsterdam 1946) 795-817, 802-803.

op het punt zijn straf wegens majesteitsschennis te ondergaan, afscheid van zijn geestverwanten met de woorden die Jezus op weg naar Golgotha sprak: 'weent niet over mij, maar over u en uwe kinderen'.³²

Toch voer Domela's kompas niet op emotie alleen. Hij was geen intuïtieve volkstribuun en wist de stemming onder zijn publiek op waarde te schatten.

Een romantisch revolutionair

De rol van Domela in de Nederlandse arbeidersbeweging is lange tijd geanalyseerd in termen met een ongunstige connotatie: 'emotioneel en instinctief' stonden tegenover 'wetenschappelijk en rationalistisch', 'utopisch' tegenover 'realistisch', 'oud' tegenover 'modern'. Domela werd voor niet wetenschappelijk, niet realistisch en niet modern gehouden en zijn beweging voor instabiel en onbewust. Een afwijzing die de overheersing van de sociaaldemocratische visie in de geschiedschrijving van de arbeidersbeweging uitdrukte.³³

En al onderging die geschiedschrijving in het laatste kwart van de twintigste eeuw het reinigende proces van verwetenschappelijking en ontpolitiseren, de determinerende categorieën bleven met termen als rechts/links,

32. Nationaal Archief, archief Domela Nieuwenhuis, H. Hiebink aan Co Domela Nieuwenhuis, Zutphen 6 maart 1887; Altena, 'En al beschouwen', 340.

33. H. te Velde, 'De val van de partijgeschiedenis. De sociaal-democratie en de interpretatie van politieke opwinding in Nederland' in: E.O.G. Haitzma Mulier e.a. (eds.), *Het beeld in de spiegel. Historiografische verkenningen. Liber amicorum voor Piet Blaas* (Hilversum 2000) 245-261, 247. Te Velde stelt vast dat zelfs in de moderne wetenschappelijke geschiedschrijving het finalistische stempel niet geheel verdwenen is, zoals in de titel: M. Brinkman e.a. (eds.), *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland* (Amsterdam 1994): 'Want waar is de 'oude beweging' van Domela en de SDP uit de jaren 1880 gebleven?' Bos, *Waarachtige volksvrienden*, 12-13, 335. Ook Bos betoogt dat de socialistische historiografie niet afwijkt van 'het relaas van de overwinnaars' dat ook de 'eigen' geschiedschrijving in de katholieke en protestantse zuil typeert. Vroege voorbeelden zijn: *Na tien jaar. Gedenkschrift bij het tienjarig bestaan der Sociaal-Democratische Arbeiderspartij 1894-1904* (Amsterdam 1904); Vliegen, *Dageraad* 1, 381; Ibidem 11, 187, 189. Naar aanleiding van P.J. Troelstra's *Gedenkschriften* (Amsterdam 1927-1931) merkte Pieter Wiedijk [J. Saks, *Kritische herinneringen* (Nijmegen 1977) 14] op dat Troelstra zich hier meer 'als voortzetter dan als beschrijver van de partijstrijd' toont. Maar niet alleen in partijgeschriften ook in wetenschappelijke publicaties zien we de teneur terug, bijvoorbeeld D. Hudig, *De vakbeweging in Nederland 1866-1878* (Amsterdam 1904). Hudig was de eerste die zich aan een wetenschappelijke geschiedschrijving van de Nederlandse arbeidersbeweging wijdde. Zijn historische kritiek werd ingegeven door de toenmalige strijd van de SDAP tegen de resten van de revolutionair socialistische stroming, zoals belichaamd in het NAS. Andere voorbeelden: A.J.C. Rüter, *De spoorwegstakingen van 1903. Een spiegel der arbeidersbeweging in Nederland* (Leiden 1935). H. van Hulst, A. Pleysier en A. Scheffer, *Het roode vaandel volgen wij: geschiedenis van de Sociaal Demokratische Arbeiderspartij van 1880 tot 1940* ('s-Gravenhage 1969).

parlementair/revolutionair, vooruitstrevend/ behoudend betrekking hebben op het domein van de politiek, zo niet van de politieke tactiek alleen.³⁴

Het verraadt, zo benadrukte Henk te Velde, een beperkte interpretatie van de cultuur van de socialistische beweging: deze is immers breder dan de 'politieke partij' alleen.³⁵ Maar het negeert ook een diepe mentale structuur zonder welke de ontwikkeling van een antikapitalistisch sentiment in de negentiende eeuw moeilijk te begrijpen is: de romantiek als kritiek op de moderniteit die in de revolte en melancholie van Domela Nieuwenhuis een voorbeeldige verschijning heeft gekregen.³⁶

34. Voorbeelden daarvan zijn: E. Hueting, F. de Jong en R. Neij, *Troelstra en het model van de nieuwe staat* (Assen 1980) 14. Over de verschillen tussen sdb en sdap merken de auteurs op: 'Heel in het algemeen komen [deze] altijd weer op hetzelfde neer: moet het hoofddoel van de strijd liggen op het revolutionair verzet of op een vergroting van de socialistische inbreng in bestaande machtsorganen'. Ook Henny Buiting beperkt zich tot een politiek ideologisch exposé van wat hij typeert als 'de eigenaardigheden van de Sociaal-Democratische Bond, die in een proces van dialectische negatie tot parlementair-electorale kenmerken van de [...] sdap hebben geleid'. H. Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de sdap. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland* (Amsterdam 1989) 15.

35. Te Velde, 'De val van de partijgeschiedenis', 253 Het is trouwens de vraag of de sdb wel een politieke partij in de moderne zin van het woord was. Deelname aan het parlement of het streven daarnaar werd immers verworpen. De Bond leek eerder een sociale beweging die trachtte arbeiders tot actief verzet aan te sporen.

36. Dit concept is eerder uitgewerkt door de Franse socioloog Michael Löwy in de studies: M. Löwy, *Pour une sociologie des intellectuels révolutionnaires. L'évolution politique de Lukács 1909-1929* (Parijs 1976); R. Sayre en M. Löwy, 'Figures du romantisme anticapitaliste', *L'Homme et la société*, 69-70 (juli-december 1983) en 73-74 (juli-december 1984); M. Löwy en R. Sayre, *Révolte et mélancolie. Le romantisme à contre-courant de la modernité* (Parijs 1992). Een definiëring van romantiek moet volgens Löwy rekening houden met haar contradictoire karakter: nu eens revolutionair dan weer contra-revolutionair, zowel individualistisch als een verlangen naar gemeenschap, kosmopolitisch en nationalistisch, op het verleden gericht en utopisch, realistisch en fantastisch etc. Deze veelvormigheid kan begrepen worden door de romantische beweging te plaatsen in een sociale en historische context, die zich uitstrekt tot het midden van de achttiende eeuw, het begin van industrieel kapitalistische ontwikkeling. Het samenbindende element is oppositie tegen de moderne burgerlijke wereld, die uit die ontwikkeling voortsproot; ontgoocheling over de zogenaamde moderne sociale realiteit met zijn vervreemding en verzakelijking; kritiek verbonden met een ervaring van verlies van essentiële waarden zowel op het vlak van het individu als van de gemeenschap. Een romantische wereldbeschouwing kortom co-existent met het kapitalisme zelf. De kern van de romantische houding is het verlangen naar herstel. Dit kan de vorm aannemen van een utopie. Vandaar de paradox dat nostalgie tegelijk een blik kan zijn op de toekomst.

Men vindt vergelijkbare noties van de romantiek als kritiek op de moderniteit in het werk van Georgy Lukács, van Herbert Marcuse en Ernst Bloch, maar ook in dat van E.P. Thompson, Raymond Williams en Eric Hobsbawm. R. Williams, *Culture and society 1780-1950* (London 1976); E. P. Thompson, *William Morris. Romantic to revolutionary* (Londen 1977); E. J. Hobsbawm, *The age of revolution 1789-1848* (New York 1962).

De Romantiek als *Weltanschauung* moet begrepen worden als een commentaar op de sociale, culturele en economische transformaties waarmee de opkomst en de ontwikkeling van het kapitalisme sinds de achttiende eeuw gepaard ging. De romantiek als een kritiek op de moderniteit – als contrast met de moderne industriële beschaving – in naam van waarden en idealen van een prekapitalistisch verleden. Tegen wat Max Weber de geest van berekening en egoïsme noemde, tegen wat Marx in zijn *Frühschriften* als vervreemding en verzakelijking bestempelde, dat wil zeggen tegen een structuur waarin menselijke betrekkingen verworden zijn tot ‘Ding’-verhoudingen.³⁷ In deze kritiek klinkt – kortom – het melancholieke besef door dat voor het individu en voor de mensheid in zijn geheel kostbare waarden verloren zijn gegaan. Waarden uit een verleden, dat soms alleen als mythe of legende kenbaar werd gemaakt: denk aan de voorstelling van het verloren paradijs. Het is allerm minst toevallig dat Thomas More's *Utopia* door Domela vertaald werd.³⁸ Of aan Domela's specifieke revolutionaire, antiautoritaire exegese van de *Bijbel*³⁹ en aan het door hem gekoesterde en aan Rousseau ontleende beeld van de oorspronkelijk spontane ongerepte mens.⁴⁰

Maar het gaat ook om een verleden dat een reële historische betekenis bezat, zoals dat van de preindustriële *moral economy* waarin de arbeidskracht nog ongedeeld was of dat van de vroegcommunistiche samenleving met zijn egalitaire verhoudingen.

In die romantische nostalgie school dan paradoxaal genoeg tegelijk de belofte van de toekomst, het perspectief van een *Nieuw Babylon* – naar het woord van de schilder, beeldhouwer Constant, die andere geniale Nieuwenhuys (1920-2005).⁴¹ Heimwee en dagdroom als een wapen in de strijd tegen het kapitalisme.⁴²

De afkeer van de sociale realiteit, de melancholieke nostalgie en de zoektocht naar wat verloren ging, waren belangrijke facetten van die romantische

37. M. Weber, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, hersg. und eingel. von Dirk Käsler (München 2006); K. Marx, *Die Frühschriften*, hrsrg. von Siegfried Landshut 7. Aufl. (Stuttgart 2004).

38. Th. More, *Utopia*. Opnieuw uit het Latijn vertaald door F. Domela Nieuwenhuis ('s-Hage 1887).

39. Ferdinand Domela Nieuwenhuis, *De bijbel, zijn ontstaan en zijn geschiedenis: eene historisch-kritische verhandeling ter ontwikkeling van het arbeidende volk* (Amsterdam 1893); C.W. Mönnich, 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis, theologie en anti-theologie', in: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper (eds.), *Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988) 63-79, 71-74.

40. F. Domela Nieuwenhuis, *De libertaire opvoeding* (Amsterdam 1900).

41. Constant, *New Babylon: art et utopie: textes situationnistes* (Parijs 1997).

42. Homme Wedman noemde Domela's geestesgesteldheid Duits-romantisch, met de bijbehorende hang naar grübeln en een sterke bekommerdheid over het eigen zielenheil. H. Wedman, 'Domela en het Franse lijden en strijden', *De As* 25: 117 (winter 1997) 27.

Weltanschauung. Een zoektocht die wat Domela betreft – Multatuli⁴³ parafrazerend – maar één bestemming had: ‘’n zesde werelddeel dat totnogtoe z’n Columbus niet gevonden heeft’. [...] Een werelddeel met de welluidende naam: ‘de mensch’.⁴⁴

Domela zocht naar een herstel van de subjectiviteit van het individu, de ontwikkeling van het Ik in al zijn rijkdom en diepgang. Naar de mens, niet in kapitalistische eenzaamheid en vervreemding, maar hersteld in verbondenheid met zijn medemens en de natuur. ‘[...] Ik leef midden in de wereld, mijn theologie is antropologie [...]’, aldus Domela in 1879 in een schrijven aan zijn jongere broer Adriaan.⁴⁵

De bekentenis was de uitkomst van een lange worsteling, die al tijdens zijn verblijf als predikant in Harlingen begon en die verried hoe diep ook zijn geloofsbeleving van romantiek doordeesemd was.

Breuk met de kerk

Toen hij 25 jaar oud op het punt stond in Beverwijk beroepen te worden, liet hij Adriaan in april 1871 weten: ‘Als het de gemeente te doen is om godsdienst te horen verkondigen, ik wil het altijd met hart en ziel doen, maar wil de gemeente een kerkleer [...], ik dank er hartelijk voor [...]’. Domela bekende Adriaan op een vrij standpunt te staan: ‘Als Darwin’, zo lichtte hij toe, ‘bewijst dat de mensch van het apengeslacht [...] afstamt, dan [...] vraag ik of het voldoende bewezen is en neem het dan aan evenals ik de wet van de zwaartekracht aanneem’.⁴⁶ Deze openheid is, aldus Domela, ‘een levensrichting [...] waardoor wij strijden voor vrijheid in de kerk, in den staat, voor vrede in de toekomst, voor verbetering in ’t lot van den arbeider, ja het werkt alles samen tot één groot doel: vrijheid van den menschelijken geest, zuivere verhoudingen tusschen alle individuen, ontwikkeling op alle gebied’.⁴⁷

43. Ook bij Multatuli valt een romantische onderstroom te herkennen. In *Millioenenstudiën* komt een dodengesprek voor waarin een levende in een onderaards rijk verzeild raakt. Het verhaal biedt Multatuli de mogelijkheid zijn opvattingen over de wereld te demonstreren en het verschil te beschrijven tussen het aardse en het ondergrondse geïdealiseerde leven. ‘Daarboven is niet alles zo goed als het, met eerlyke gebruikmaking van de onveranderlijke wetten der lieve Natuur wezen kon. De goedige aarde levert voedsel genoeg, en toch wordt er gebrek geleden door de mensheid [...]’, laat Multatuli de ikfiguur zeggen en schetst zo de inferioriteit van de wereld vergeleken met dit utopisch geschilderde onderaardse rijk. Multatuli, ‘Millioenenstudiën’, in: *Volledige Werken v* (Amsterdam 1973) 37.

44. IISG, archief Domela Nieuwenhuis IV b 1 a.

45. IISG, archief Domela Nieuwenhuis XI a 2, Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan Adriaan Domela Nieuwenhuis, Den Haag, 25 maart 1879; Altena, ‘*En al beschouwen*’, 266.

46. IISG, archief Domela Nieuwenhuis XI a 1, Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan Adriaan Domela Nieuwenhuis, Harlingen 16 april 1871; Altena ‘*En al beschouwen*’, 130.

47. Ibidem, 130.

Domela toonde zich hier een uitgesproken man van de Verlichting en een modernist.⁴⁸ Maar hoe verheven ook – de rede kon zijn geloof niet aan het wankelen brengen.⁴⁹ Zijn godsdienstig gevoel bleef hem inspireren en zolang hij de illusie koesterde dat de kerk hielp de sociale gerechtigheid in de samenleving terug te brengen, bleef hij haar dienaar.⁵⁰ Eenmaal van het tegendeel overtuigd, brak hij radicaal.

Hiermee onderscheidde hij zich diepgaand van oudere tijdgenoten als De Genestet, Busken Huet, Van Vloten en Allard Pierson die al een vijftiental jaren eerder het ambt hadden neergelegd. Hun stap vloeiende voort uit een rationeel theoretisch en wetenschappelijk inzicht, dat met de gangbare supranaturalistische theologie onverenigbaar was. Voor Domela was dat slechts bijzaak. Hem was het begonnen: om ‘de bezielende adem des levens’,⁵¹ die hij in de orthodoxe kerk maar ook in het modernisme van Pierson en Busken Huet tevergeefs had gezocht, om wat hij tegenover zijn broer Adriaan benadrukte: ‘de solidariteit van belangen, de gemeenschapsidé die de rechte verhouding tussen plichten en rechten stelt’.⁵² ‘Bovenal willen we menschen zijn, gelijk Jezus was en gelijk hij moest worden. Dat is onze hoogste eenheid’.⁵³ Een eenheid die in de machthebbende kerk en in de maatschappij die – aldus Domela – ‘in haar grondslagen doortrokken was van onrecht [...] van schijn en huichelarij’, verloren was gegaan.⁵⁴

‘Welaan!’, zo beëindigde Domela zijn *Afscheid van de kerk*: ‘de godsdienst zij ons streven, waarbij het allen goed is, waarbij liefde en broederlijke zin tusschen de menschen onderling de klove dempt die ze gescheiden doet houden, waarin allen medewerken, om vrede en voorspoed, welvaart en geluk voor allen te doen komen op aarde’.⁵⁵ En even verder: ‘Spreeken wij niet van een rijk van waarheid en rechtvaardigheid, waar *aan ieder* en *aan allen* gegeven wordt wat aan ieder en aan allen behoort? Dus steeds: *het geluk aan allen*’.⁵⁶

48. Altena, ‘Kritik wegen der Praxis’, 79. Altena wijst op de invloed van J.S. Mill op Domela’s zoektocht naar menselijke vrijheid en individualiteit. Al in de tweede helft van de jaren zeventig las hij Mill’s, *On liberty* en zijn befaamde *Principles of political economy*.

49. ‘En toen ik de wegslepemde boeken van Ludwig Feuerbach had verslonden [...], toen moest ik wel breken met vele oude tradities. [...] Maar wat ik ook verloor, mijn geloof aan God stond onwrikbaar vast [...]’ Domela Nieuwenhuis, *Gedenkschriften*, 23.

50. Domela Nieuwenhuis, *Gedenkschriften*, 48.

51. IISG, archief Domela Nieuwenhuis, XI a 1, Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan Adriaan Domela Nieuwenhuis, Harlingen 30 mei 1871; Altena, ‘En al beschouwen’, 134.

52. IISG, archief Domela Nieuwenhuis XI a 2, Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan Adriaan Domela Nieuwenhuis, Den Haag 14 november 1878; Altena, ‘En al beschouwen’, 260.

53. *Mijn afscheid van de kerk. Twee toespraken van F. Domela Nieuwenhuis*, 8e druk (Den Haag 1912) 11.

54. IISG, archief Domela Nieuwenhuis XI a 2, Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan Adriaan Domela Nieuwenhuis, Den Haag 31 mei 1877; Altena, ‘En al beschouwen’, 217.

55. Domela Nieuwenhuis, *Mijn afscheid*, 17.

56. Domela Nieuwenhuis, *Mijn afscheid*, 27.

Een bijna communistisch devies, een programma van socialistisch humanisme, maar ook een exegese van de Bijbelse, sociale utopie, een romantisch geloof dat tegelijk een kritiek op de maatschappij van de negentiende eeuw was.

Romantiek en Verlichting

Benadrukt moet worden dat de romantisch-socialistische visie met zijn referentie naar een waardesysteem uit het verleden, slecht één van de mogelijke vormen van kritiek was op de kapitalistische moderniteit. Daarnaast – maar niet noodzakelijk daartegenover bestond er in de negentiende eeuw een antikapitalisme dat de bestaande realiteit bekritiseerde in naam van moderne waarden, ontleend aan het rationalisme of de wetenschappelijke en technologische vooruitgang. Anders gezegd: een antikapitalisme dat zich uitdrukte in termen van het kapitalisme zelf. Een vorm van kritiek die opgeld deed in de sociaaldemocratie, maar ook bij toonaangevende stromingen in het marxisme en communisme. Definieerde Lenin niet het communisme in een valse naïviteit als Sovjetmacht plus elektrificatie?

Anderzijds moet Domela's romantiek ook onderscheiden worden van een conservatief modernisme, dat bepaalde aspecten van het verleden combineerde met een omarming van de industriële of kapitalistische moderniteit. Sommige romantische intellectuelen vervoegden zich zelfs bij het fascisme, zoals de Duits-Italiaanse socioloog Robert Michels met wie Domela vriendschappelijke betrekkingen onderhield en die zich in de jaren twintig tot aanhanger van Mussolini bekeerde.⁵⁷

Terugkerend tot Domela dringt zich de vraag op hoe zijn romantiek zich tot die 'moderne waarden' of algemener tot het verlichtingsdenken verhiel.⁵⁸

57. J. Broekhoven en Y. Kuiper, 'Het vuur van de overtuiging, Domela Nieuwenhuis en Robert Michels', *De As*, 25 117 (winter 1997); D. Beetham, 'From socialism to fascism: the relation between theory and practice in the work of Robert Michels', *Political Studies*, xxv (1977) 3-24; W. Roehrich, *Robert Michels. Vom sozialistisch-syndikalistischen zum faschistischen Credo* (Berlin 1972); A. Mitzman, *Sociology and estrangement, three sociologists of Imperial Germany* (New York 1973) Part iv: Robert Michels (1875-1936), 267-345, 277, 305. Mitzman schrijft Michels niet-wetenschappelijke, sentimentele motieven toe in zijn keuze voor het socialisme. Volgens Michels zelf werd zijn werk nog rond de eeuwwisseling gedreven door een politiek romantisch engagement.

58. Verlichting en Romantiek worden vaak tegenover elkaar geplaatst, waarbij de Romantiek (de romantische negentiende eeuw) als een reactie op de Verlichting (de achttiende eeuw) wordt beschouwd of waarbij (pre)romantische stromingen in de achttiende eeuw geacht worden altijd antagonistisch te staan tegenover de Verlichting. In dit artikel wordt die verhoudingen als variabel en complex beschouwd. Zomin als Victor Hugo of zijn geliefde romantische dichter Heinrich Heine beschouwde Domela Nieuwenhuis zich een tegenstander van de Verlichting.

Die vraag is des te pertinenter, vanwege het verband tussen de Verlichting, wier vernederlandsing begon in de jaren 1750, en de zogenaamde *civil society*, de in talloze 'Genootschappen en Maatschappijen, Inrichtingen en Vereenigingen' georganiseerde burgerij.⁵⁹ Al bleef dit land industrieel ten achter, Nederland kende al in de zeventiende eeuw een burgerlijke cultuur, waarin een religieus protestants moralisme, een rationele levensstijl en een geïndividualiseerd arbeidsethos domineerden.

De Verlichting was echter allesbehalve de ideologie van de burgerij alleen. De nauwe band ten spijt, ze behield – zoals ieder culturele uitdrukking – een relatieve autonomie en diende ook doeleinden die de kapitalistische perken te buiten gingen of die zelfs ondermijnden. Dat ging zeker op voor de vroege, radicale fase van de Verlichting, met name voor de ideeën van Spinoza die antireligieus, antiklerikaal, antiautoritair en antiaristocratisch waren.⁶⁰ Juist in de tweede helft van de negentiende eeuw herleefde in Nederland de belangstelling voor deze filosoof. Ook voor Domela was Spinoza geen onbekende.⁶¹

Kortom: Verlichting en Verlichting zijn twee, en dat is voor de romantiek niet anders. De verhouding tussen beide was allerm minst eenduidig. Niet alle romantiek verwierp alle Verlichting; soms stonden de mentaliteiten naast elkaar en waren er mengvormen en overgangen. Dat was het geval bij Domela, maar ook bijvoorbeeld bij Multatuli. Beiden koesterden de grootst mogelijke achting voor de rede en waren de Verlichting meer dan schatplichtig.⁶² In feite was Domela's romantiek een radicalisering en uitbreiding van de sociale kritiek van de Verlichting, waarbij niet alleen de willekeur en de privileges van de monarchie, de aristocratie en de kerk maar ook de geldhonger van de bourgeoisie – de liberale industriëlen, de groothandelaren en bankiers – doelwit waren.

Toch hield Domela de verlichte grondslag van het denken – het rationalisme, het positivisme en het materialisme – zeker in de beginjaren nog voor ontoereikend. Hij erkende haar bijdragen tot de oplossing van natuurweten-

59. N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam 2005) 20-22; B. Kruithof, "'Godsvrucht en goede zeden bevorderen'. Het burgerlijk beschavingsoffensief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen', in: Nelleke Bakker, Rudolf Dekker en Angélique Janssens (eds.), *Tot burgerschap en Deugd. Volksopvoeding in de negentiende eeuw* (Hilversum 2006).

60. J.I. Israel, 'Teylers lecture on radical enlightenment', in: *Mededelingen van de stichting Jacob Campo Weyerman* 26 4-9; J.I. Israel, *Radical enlightenment, philosophy and the making of modernity 1650-1750* (Oxford 2001).

61. S. Thissen, *De spinozisten, wijsgerige beweging in Nederland 1850-1907* (Den Haag 2000); F. Domela Nieuwenhuis (ps. Criticus), 'Spinoza in beeld', *De Dageraad* 2: 4 (1880) 79-90; F. Domela Nieuwenhuis, 'Spinoza als sociaal-politicus', *De spiegel van den vooruitgang*, 1: 5 (1910) 193-202.

62. 'Multatuli en de Verlichting', *Over Multatuli*, 25: 51 (2003) 2-5.

schappelijke vragen, maar 'tot de oplossing der sociale vragen zijn zij het minst geschikt.' Daartoe ontbeerden ze de aandacht voor 'het gemoed', aldus een 24 jarige Domela aan zijn broer Adriaan.⁶³

En al onderging die visie in de daarop volgende jaren een forse bijstelling, Domela bleef gevangen in een premodern systeem van ethische of religieuze waarden, blijkend onder meer uit het feit dat zijn kritiek niet geoefend werd uit naam van één klasse – het proletariaat –, maar uit naam van de mensheid in zijn geheel, of meer in het bijzonder uit naam van de lijdende mensheid. 'Lijden, lijden onder alle vormen' was, aldus Domela, 'het grootste treurspel van elk volk in elk land'.⁶⁴ Lijden: een bij uitstek romantische hartstocht waar – we stipten het al aan – Domela zich gretig aan overgaf.⁶⁵

Een romantisch marxist

Domela's socialisme behield om met de Franse socioloog Michael Löwy te spreken een sterk utopisch humanistische inslag.⁶⁶ Het aandeel romantici onder de door Domela gewaardeerde zogenaamde utopisten was overigens klein, Robert Owen en Saint Simon waren typisch mannen van de Verlichting. Een uitzondering vormden Victor Considérant⁶⁷ en zijn leermeester Charles Fourier, de theoreticus van de *Phalanstères*, wiens als een kostbaar kleinood bewaarde portret Domela's werkvertrek sierde.⁶⁸ Fourier gebood het privébezit af te schaffen opdat de oorspronkelijke gelijkheid tussen mensen kon worden hersteld. Het was een opvatting waarin Domela zich goed kon vinden, zeker na bewerking van Emile de Laveleye's studie uit 1873 naar het gemeenschappelijk eigendom van grond en goederen in primitieve samenlevingen.⁶⁹ Het werk van deze uit België afkomstige econoom hielp hem overtuigd te raken van de samenhang tussen collectief bezit en sociale harmonie.

63. IISG, archief Domela Nieuwenhuis XI a 1, Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan Adriaan Domela Nieuwenhuis, Harlingen 30 mei 1871; Altena, 'En al beschouwen', 134.

64. F. Domela Nieuwenhuis, *Luther's verhouding tot de boeren in de 16de eeuw. De Dageraad*, 1 (oktober 1889).

65. H. Wedman, 'Domela en het Franse lijden en strijden', *De As*, 25 117 (winter 1997).

66. M. Löwy en R. Sayre, *Révolte et mélancholie, Le romantisme à contre-courant de la modernité* (Parijs 1992).

67. 'Victor Considérant', *Morgenrood* 2 (1894).

68. Naar aanleiding van het honderd jaar eerder verschenen Ch. Fourier, *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales* (Leipzig [Lyon] 1808) schreef Domela Nieuwenhuis: 'Een honderdjarige gedenkdag', *De Vrije Socialist* (25 maart 1908). F. Domela Nieuwenhuis, 'Charles Fourier', *Vooruit! Volksalmanak voor Noord-en ZuidNederland*, 6 (Gent 1886); Domela Nieuwenhuis, *Gedenkschriften*, 63, 375.

69. E. de Laveleye, *Het eigendom en zijn oorspronkelijke vormen*. Vrij bewerkt uit het Frans door F. Domela Nieuwenhuis (Amsterdam 1898). Oorspronkelijke titel: E. de Laveleye, *De la propriété et de ses formes primitives* (Parijs 1873).

Domela sloeg een typisch romantisch bruggenhoofd tussen verleden en toekomst toen hij tot de slotsom kwam: 'Niets herhaalt zich en dus wanneer men van het gemeenschappelijk eigendom is gekomen tot het individuele en nu blijkbaar zich beweegt in de richting van het individuele tot het gemeenschappelijke eigendom, dan is dit geen terugkeer tot het verleden, neen dan heeft dat gemeenschappelijk eigendom door den loop der tijden ook een ander karakter aangenomen, geheel in overeenstemming met de economische verhoudingen die zich gaandeweg ontwikkeld hebben'.⁷⁰ *Recht voor Allen* liet geen gelegenheid voorbij gaan om voor de opheffing van het privébezit te pleiten.

Domela gaf zijn socialistische ideeën vanaf de tweede helft van de jaren zeventig geleidelijk verder vorm. Via zijn boer Adriaan maakte hij kennis met de Duitse sociaaldemocratische literatuur, Lassalle, Liebknecht en ten slotte met Marx en Engels.⁷¹ Aan zijn romantische inspiratie deed het geen afbreuk, getuige de specifieke argumentatie waarmee hij het kolonialisme afkeurde en het feminisme aan de borst drukte.

Met Multatuli verwierp Domela het Nederlandse kolonialisme om de plunderingen en de diefstal van wat ooit gemeenschappelijk inlands grondbezit was, maar ook om de verderfelijke lusteloosheid en onverschilligheid die van het koloniaal bezit op het moederland uitging. Holland moest Indonesië onmiddellijk en onvoorwaardelijk vrijlaten: 'dan zal men de handen weer uit de mouwen leren steken. [...] Hoe kan een volk, gevoed met aardappelen en jenever vooruitgaan?'⁷² Het accent lag bij Domela nadrukkelijk op het regressieve, menselijke aspect van de kapitalistische modernisering.

Ook uit zijn aandacht voor het feminisme bleek Domela's blijvende gevoeligheid voor romantische waarden. Met de overgang naar de warenproductie werden vrouwen, onafhankelijk van hun klassenachtergrond, voor het grootste deel van de kapitalistische waardeschepping buitengesloten. Hun sociale rol concentreerde zich rond het gezin, het gevoelsleven, de liefde en de cultuur, waarden die sterk onder druk stonden. Graag herinnerde Domela aan de uitspraak van Fourier dat 'de mate van vrouwelijke emancipatie de natuurlijke graadmeter was der 'algemeene emancipatie'.⁷³ Herstel van haar economische onafhankelijkheid was volgens Domela de enige solide basis van haar bevrijding.

70. Ibidem, 22.

71. Altena, 'Kritik wegen der Praxis', 47-84. Zie ook: J.M. Welcker, *Heren en Arbeiders in de vroege Nederlandse arbeidersbeweging 1870-1914* (Amsterdam 1978) 45-54, 106.

72. 115G, archief Domela Nieuwenhuis XI a 2, Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan Adriaan Domela Nieuwenhuis, Den Haag 18 september 1878; Altena, 'En al beschouwen', 257.

73. F. Domela Nieuwenhuis, 'Charles Fourier', *Vooruit! Volksalmanak voor Noord- en Zuid-Nederland*, 6 (Gent 1886) 30.

In het najaar van 1878 bekende Domela zich openlijk tot de sociaaldemocratische beginselen. Zijn broer Adriaan kreeg te horen: 'Wat mij aangaat en mijn verhouding tot de arbeiderszaak, ik ben socialist'.⁷⁴ De maagkwestie sloot hij niet uit, maar naast het brood prikkelde toch bovenal de 'ideale gedachte: [...] het socialisme, de solidariteit van belangen, de gemeenschapsidé die de rechte verhoudingen tusschen plichten en rechten stelt'. Het was een door en door romantische voorstelling, die Domela's socialisme diepgaand kleurde.

Vervreemding, bron van verzet

Domela's socialistische engagement was naast een subjectieve ideologische keuze, ook het gevolg van objectieve persoonlijke ervaringen. Kunnen deze eveneens begrepen worden in termen van de Romantiek?

'Juist mijn eigen lijden is een der oorzaken waardoor ik mij gedrongen gevoel mijn krachten te wijden om het lijden der menschheid te vermindere[n],' zo verklaarde Domela zijn overgang naar het socialisme.⁷⁵ Een moreel en humanistisch motief dat wellicht een rol kan hebben gespeeld. Maar biedt dat een afdoende verklaring? Zijn beide vormen van 'lijden' geen onvergelijkbare grootheden? En hoe dan die romantische *Weltanschauung* te duiden? Ligt het niet meer voor de hand Domela's 'lijden' in sociale zin te onderzoeken? Ook hém te beschouwen als slachtoffer, niet van een persoonlijk ongeluk zoals hij dat zelf graag zag (de dood van zijn eerste vrouw Johanna Lulofs in 1872, vijf jaar later gevolgd door die van zijn tweede vrouw Johanna Verhagen), maar van de triomf van het industrieel kapitalisme? En dan niet in economische maar in sociaal-culturele zin, slachtoffer van vervreemding en verzakelijking?

Weerloos stond Domela niet. Al vroeg toonde hij eigenzinnigheid en afkeer van eerzucht en eigenbelang. Over hun levenshouding verhaalde Adriaan, Domela's vier jaar jongere broer: 'En alle D-N's zijn trotsch [...]. Zij vragen niet naar den titel, maar naar den mensch; zij verachten het spel der intrige en gehoorzamen aan de spraak van het geweten en niet aan de vleitaal der maatschappij. Uw grootvader vroeg niet wat anderen van hem zegden, maar naar hetgeen zijn geweten hem voorschreef. Uw grootvader volgde niet het voorbeeld van ds van Marken en ds Heldring, die hun kinderen onder de geldzakken wierpen en met die geldzakken leerden spelen, om eer en aanzien naar de wereld te verkrijgen. Hij trachtte van zijn kinderen menschen te maken

74. IISG, archief Domela Nieuwenhuis x1 a 2, Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan Adriaan Domela Nieuwenhuis, Den Haag 14 november 1878; Altena, 'En al beschouwen', 259.

75. IISG, archief Domela Nieuwenhuis iv b 4 A, FDN excerpten 1870-1919 (afkomstig van Cesar Domela Nieuwenhuis te Parijs).

die weinig aan ruil dachten en hun onafhankelijkheid niet verkochten.’⁷⁶ Trots zijn op de eigen overtuiging en voor geen offer terugdeinzen, wanneer die overtuiging op het spel stond, dat werd Domela’s tweede natuur.

In een artikel uit 1927 analyseerde de Duitse socioloog Karl Mannheim de zogenaamde *freischwebende Intellektuellen* als de drager van de romantische beweging.⁷⁷ Predikanten en schrijvers als Domela⁷⁸ en Multatuli waren bij uitstek vertegenwoordigers van die traditionele, ongebonden intelligentia, van wat Domela zelf in zijn *Gedenkschriften* ‘de geestelijke aristocratie’ noemde.⁷⁹ Hun cultuur en levenswijze, hun godsdienstige, ethische en esthetische waarden verdroegen zich niet met een zelfzuchtig systeem dat alleen de mammom – de god van het geld – diende en waarvan zijn aanbidders zich – in Domela’s ogen – te buiten gingen aan prostitutie, liederlijkheid, speculatie en fraude.⁸⁰

Van losbandigheid die voor vrijheid doorging wilde Domela niets weten. Hij bleef – zoals Rudolf de Jong hem typeerde ‘een heer van stand’.⁸¹ Die – voegen we eraan toe – zijn na 1900 beleefde armoede in stilte wist te dragen.⁸²

Trouw aan zijn morele belevingswereld was de sobere, onbuigzame, naar zedelijkheid en zelfbeheersing hakende Domela niet bereid zijn ziel en zijn denken te verkopen. Hij veroorloofde zich, zoals hij in zijn *Gedenkschriften* optekende: ‘de weelde er een eigen meening op na te houden, ook al berokkende dit schade’.⁸³ Maar zelfs afkeurende reacties van zijn minder opstandige familieleden lieten hem onverschillig: ‘Want mijn beginsel gaat mij boven alles en voor mij zou geen geluk kunnen bestaan, als ik mijzelf betrapte op ontrouw aan mijn beginsel’.⁸⁴

76. Nationaal Archief, archief Domela Nieuwenhuis, 51, Adriaan Domela Nieuwenhuis aan Jan Domela Nieuwenhuis Nyegaard, Halle a/S 17 februari 1891; Altena, ‘En al beschouwen’, 406.

77. K. Mannheim, ‘Das Konservative Denken. Soziologische Beiträge zum Werden des politisch-historischen Denkens in Deutschland’ (1927), in: Karl Mannheim, *Wissensoziologie* (Berlin 1964) 453-454.

78. K. Vorländer, ‘Sozialdemokratische Pfarrer. Eine Skizze’, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, xxx 1 (Tübingen 1910) 455-513; A.C.J. De Vrankrijker, *Onze anarchisten en utopisten* (Bussum 1972) 98.

79. Domela Nieuwenhuis, *Gedenkschriften*, 12.

80. Ibidem, 28-29.

81. R. de Jong, ‘Het anarchisme van F. Domela Nieuwenhuis’, *De AS*, 17 87 (1987) 42.

82. Over Domela’s financiële reilen en zeilen zie: Altena ‘En al beschouwen’, 40-46, 286. IISG archief Domela Nieuwenhuis 11 c 12 a, Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan Johanna Domela Nieuwenhuis, Finsterwolde 22 september 1899; Altena, ‘En al beschouwen’, 467.

83. Domela Nieuwenhuis, *Gedenkschriften*, 12.

84. Geciteerd bij: B. Altena, ‘Domela Nieuwenhuis en familie-eer’, *Vierde Jaarboek Anarchisme/ De AS* 25 119-120 (1997) 40. IISG Archief Domela Nieuwenhuis 11 a 2, Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan Adriaan Domela Nieuwenhuis, Den Haag 27 maart 1889; Altena, ‘En al beschouwen’, 394.

Domela stoorde zich aan hypocrisie en stijloosheid en trachtte te leven naar een moraal waarin rechten en plichten in balans waren. Hij mocht dan nog zo revolutionair zijn, godloochenaar en agnost, er waren eeuwige waarden die hij niet liet schenden.

Breuk met de sociaaldemocratie

In juni 1879 hield Domela een rede in Gent, getiteld *Grond en Bodem in gemeenschappelijk bezit*.⁸⁵ Het was een toekomstvisie waarvan Domela grote maatschappelijke verbeteringen verwachtte. Naast werk van de Leuvense econoom Emile L.V. de Laveleye, van Ferdinand Lassalle, César De Paepe en John Stuart Mill raadpleegde Domela ook *Das Kapital* van Karl Marx. Niet in zijn geheel maar zoals blijkt uit zijn aantekeningen vooral het beroemde hoofdstuk (24) gewijd aan 'Die sogenannte ursprüngliche Akkumulation'.

Met ander werk uit de jaren 1860 illustreert dit hoofdstuk de fascinatie van Marx en Engels voor prekapitalistische sociale formaties. Een belangstelling geboren uit de overtuiging dat deze oude formaties sociale kwaliteiten belichaamden die in de moderne samenleving verloren gingen en die aspecten van een toekomstige communistische samenleving aankondigden. Naast een hoofdstuk over arbeidsdeling, dat de sociale en culturele degradatie van de kapitalistische arbeid bespreekt, zou Domela een samenvatting van dit hoofdstuk opnemen in zijn korte bewerking van Marx' *Das Kapital*, dat onder de titel *Karl Marx, Kapitaal en Arbeid* in 1881 in Den Haag verscheen.⁸⁶ Het was een teken dat Domela in Marx, de criticus met zoveel oog voor kwaliteit en gebruikswaarde, een romantische geestverwant herkende.

Marx en Engels waren stellig geen romantici. Politiek hadden ze weinig op met tijdgenoten als de sociaal filosoof Thomas Carlyle, of schrijvers als Charles Dickens of Honoré de Balzac, romantici bij uitstek. Bovenal waren Marx en Engels schatplichtig aan de Verlichting en aan de klassieke politieke economie. Maar de reactionaire illusies van Thomas Carlyle of Balzac ten spijt, hun uit een prekapitalistische ethiek gegroeide kritiek op de industriële burgerlijke moderniteit werd door de aartsvaders van het socialisme hartstochtelijk begroet. In 1888 bejubelde Friedrich Engels de beroemde auteur

85. F. Domela Nieuwenhuis, *Grond en bodem in gemeenschappelijk bezit: voordracht gehouden te Gent, den 15 juni 1879* (Gent 1879). Deze redevoering sprak Domela eerder uit op 9 januari en 17 februari 1879 in Amsterdam. Zie: *De Werkmansbode* (11 januari 1879); *De Werkmansbode* (19 februari 1879); Domela Nieuwenhuis, *Gedenkschriften*, 65, 106-107.

86. *Karl Marx, Kapitaal en Arbeid*. Bewerkt door Ferdinand Domela Nieuwenhuis (Den Haag 1881).

van *La comédie humaine* om zijn 'literair realisme' dat het had gewonnen van 'seine eigenen Klassensympathien und politischen Vorurteile'.⁸⁷

Juist deze gevoeligheid voor romantische kritiek maakt de affiniteit van Domela Nieuwenhuis tot Marx en Engels begrijpelijk. Met *Der Ursprung der Familie* moet Friedrich Engels een gevoelige snaar hebben geraakt toen hij over de staatsvorm in de primitieve gens maatschappij opmerkte: Welk een verwonderlijke instelling...! 'Ohne Soldaten, Gendarmen und Polizisten, ohne Adel, Könige, Statthalter, Präfekten oder Richter, ohne Gefängnisse, ohne Prozesse geht alles seinen geregelten Gang.... Alle sind gleich und frei – auch die Weiber'.⁸⁸

Bij deze maatschappij staat, aldus Engels, de moderne beschaving ver ten achter, sociaal maar ook ethisch, want: de ontbinding van de gens door het privé-bezit hield een degradatie in, 'een zondeval van de eenvoudige zedelijke hoogte van de oude gensmaatschappij'. Om dit kritische oordeel durfde de antiautoritaire Domela zich tot in de vroege jaren negentig een marxist te noemen. Meer dan omwille van de waardeleer – door Domela slecht begrepen of Marx's revolutie theorie – door Domela te destructief en te weinig evolutionair bevonden. Op deze terreinen liet Domela zich liever door anderen inspireren, door John Stuart Mill en Herbert Spencer of door Henry George, de in San Francisco wonende auteur van *Progress and Poverty* (1879) of de Duitse econoom Albert Schäffle.⁸⁹

Van twee kanten – van Russische en van Duitse zijde – werd Domela's Marx' verering aan het eind van de negentiende eeuw belaagd. In de strijd tegen het Russische populisme dat geloofde in een toekomstige socialistische rol van de *Obshtchina*, de traditionele Russische dorpsgemeenschap, kwam aan het eind van de negentiende eeuw een marxisme tot bloei met een sterk antiromantische inslag. De toon werd gezet door Georgi Plechanow (1856-1918) – 'plus marxiste que Marx', aldus Domela⁹⁰ – uit wiens werk een onvoorwaardelijke bewondering sprak voor de industrieelkapitalistische vooruitgang.

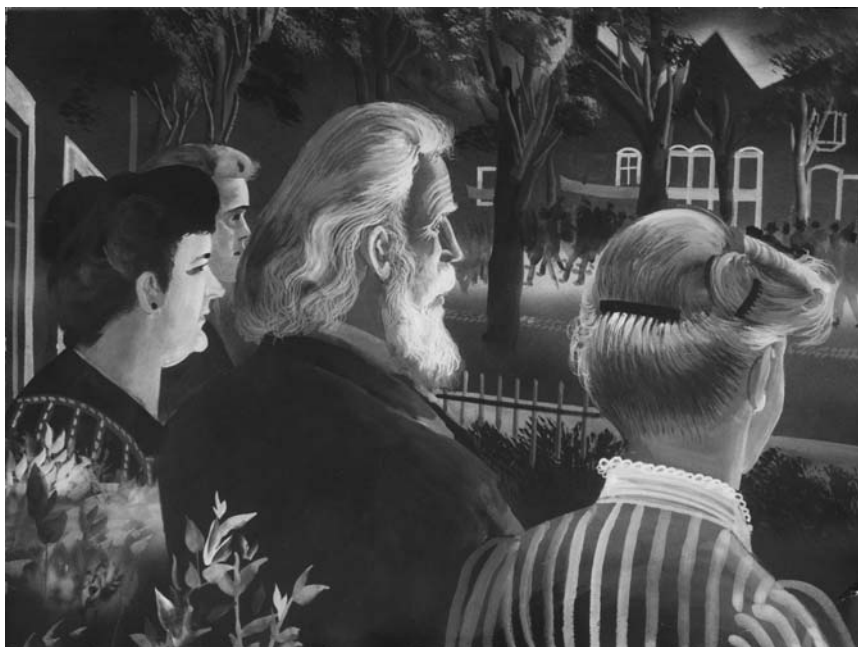
Wat zijn optimisme betreft, meende de in Genève vertoevende Rus in Marx een medestander te hebben getroffen. In *Het Communistisch Manifest* van 1848 had deze iedere droom over een terugkeer naar handwerksnijverheid of naar een andere prekapitalistische productiewijze verworpen en onderstreepte hij

87. Friedrich Engels aan Margareth Harkness, april 1888, in K. Marx/F. Engels *Werke* 37 (Berlin 1967) 42.

88. F. Engels, 'Der Ursprung der Familie, Privateigentums und des Staats' (1884), in: K. Marx/F. Engels, *Werke* 21 (Berlijn 1962) 95-96. Welk een verwonderlijke instelling...! 'Zonder soldaten, gendarmes en politie, zonder adel, koningen, stadhouders, prefecten of rechters, zonder gevangenen, zonder processen gaat alles geregeld zijn gang [...] Allen zijn gelijk – en vrij – ook de vrouwen.'

89. Altena, 'Kritik wegen der Praxis', 68.

90. Domela Nieuwenhuis, *Gedenkschriften*, 301.

Waarschijnlijk voorstellend Domela Nieuwenhuis en zijn gezin tijdens een pro-Oranje demonstratie voor zijn huis in Baarn. Eppo Doeve. Collectie IISG.

de progressieve bevrijdende rol van het industriële kapitalisme dat niet alleen de productiekrachten tot een ongekend niveau van ontwikkeling opstuwde, maar dat ook één mondiale economie schiep, de onontbeerlijke materiële grondslag van de toekomstige socialistische maatschappij.⁹¹

De fusie van Plechanows radicaal gederomantiseerde marxisme met het rationalistische evolutionistische denken van de Duitse sociaal-democratie, die zich inbeeldde de historische opdracht van de voor onmachtig gehouden bourgeoisie te kunnen voltooien, deed Domela's waardering van Marx in zijn tegendeel omslaan. Hij verweet zijn eens zo lichtende voorbeeld op staatkundig gebied een tweeslachtige houding; een kritiek die zich in de jaren negentig verdiepte toen Domela bekend raakte met Marx' afkeer van het staatsfetisjisme van het program van Gotha.⁹² Tot zijn dood had Marx zijn vernietigende commentaar op dit program uit 1875 diplomatiek voor zich

91. K. Marx, F. Engels, 'Manifest der Kommunistischen Partei' (1848), in: K. Marx/F. Engels, *Werke* 4 (Berlijn 1959) 459-493.

92. Al in 1881 kwam Domela met Marx in aanvaring. Hij had de meester gevraagd welke maatregelen het eerst getroffen moesten worden na de socialistische machtsovername. Marx antwoordde aan 'das holländische Pfäfflein' dat de vraag zo prematuur was, dat 'die einzige Antwort' op de vraag 'die Kritik der Frage selbst sein muß.' Karl Marx aan Friedrich Engels, 8 november 1882, in: K. Marx/F. Engels, *Werke* 35 (Berlin 1967) 105; Karl Marx aan Ferdinand Domela Nieuwenhuis, 22 februari 1881, in: *Ibidem*, 159.

gehouden en daarmee volgens Domela de zo gewraakte staatsocialistische ideeën van de Duitse SPD-leiding gesanctioneerd.⁹³ Niet langer achtte Domela zijn ideaal van een federatieve toekomststaat of het lot van het individu en de individualiteit bij Marx in veilige handen. Domela dichtte hem een centralistische, autoritaire staatsopvatting toe⁹⁴ en presenteerde zich voortaan als een krachtig tegenstander van de sociaal-democratie eerst in Duitsland en na 1894 ook in eigen huis.

Domela's keuze tegen de parlementair-politieke weg naar het socialisme is vaak in verband gebracht met teleurstellende parlementaire resultaten, met zijn kritiek op Kautsky en met de weerzin tegen de in de Tweede Internationale naar alleenheerschappij strevende, autoritaire Duitse SPD.⁹⁵ Deze elementen hebben in meer of mindere mate een rol gespeeld, maar doorslaggevend lijkt de onverenigbaarheid van Domela's romantische kritiek met het in de jaren negentig vanuit Duitsland aanzwellende lineaire en naïeve, zo niet apologetische vooruitgangdenken. Liebknecht, Bebel en Kautsky hielden de kapitalistisch industriële maatschappij voor superieur boven vroegere sociale formaties zonder oog te hebben voor een tenminste gedeeltelijke achteruitgang van menselijke waarden. Als romantisch revolutionair met een diepe verering voor de Rus Peter Kropotkin, protagonist van een samenleving gebaseerd op samenwerking en wederzijdse hulp, kon Domela Nieuwenhuis daar geen vrede mee hebben.⁹⁶

Tot besluit

Op zoek naar de wortels van zijn engagement, schetsten we Domela Nieuwenhuis als een romantisch revolutionair. Romantisch, niet in de betekenis van hartstochtelijk of sentimenteel met een hang naar gemeenschap, de natuur of het onbekende; ook niet als geneigd alleen aan wat organisch tot ontwikkeling kwam, waarde toe te kennen. Maar romantisch in de zin van een protest tegen de moderne wereld, geïnspireerd door een prekapitalistisch verleden, en gericht op de toekomst als droom van een ideale samenleving die radicaal verschilt van de bestaande. Met andere woorden: romantisch als in essentie

93. B. Altena, 'Kritik wegen der Praxis', 78-79; 'Zur Kritik des Sozialdemokratischen Parteiprogramms. Aus dem Nachlaß von Karl Marx', *Die Neue Zeit* ix bd. 1 561-606; Domela Nieuwenhuis, *Gedenkschriften*, 325-328.

94. F. Domela Nieuwenhuis, 'Kapitalisme en Socialisme', *Vragen des Tijds* 1 (1881) 183.

95. B. Altena, "'Gruß aus'", 69-103, 94-94.

96. P. Kropotkin, *Mutual aid. A factor of evolution* (New York 1902). Voor Domela's waardering van Kropotkin: F. Domela Nieuwenhuis, *De geschiedenis van het socialisme*, 111 (Amsterdam 1901-1902) 102-108.; F. Domela Nieuwenhuis, 'Peter Kropotkine: ter herinnering aan zijn 67sten verjaardag op 9 december', in: F. Domela Nieuwenhuis, *De nieuwe Plutarchus* (Blaricum 1909).

antikapitalistisch; als 'Unbehagen' in de cultuur, zoals Jan Romein de crisis van het vooruitgangdenken in zijn studie *Op het breukvlak van twee eeuwen* analyseerde.⁹⁷ Domela Nieuwenhuis werd gekweld door de tegenspraak tussen waarden en realiteit, tussen menselijke waardigheid en economische verzakelijking. Het was een tragische gemoedstoestand die gepaard ging aan een diep verlangen naar spontaniteit en authenticiteit, naar een harmonie van individu en gemeenschap die verloren was gegaan door de ontbindende sociale gevolgen van de kapitalistische ontwikkeling.

In deze *Weltanschauung* stond Domela Nieuwenhuis niet alleen. We wezen op een verwantschap met Multatuli, maar ook Frederik van Eeden en latere literatoren als Roland Holst en Gorter kunnen moeilijk begrepen worden zonder deze dwarse notie van de romantiek.⁹⁸ Datzelfde geldt voor twintigste eeuwse artistieke stromingen als het expressionisme (De Stijl/Cobra)⁹⁹ of het Franse surrealisme (Breton)¹⁰⁰ maar ook voor de intellectuele marxistische traditie van de Frankfurter Schule (vooral Walter Benjamin en Herbert Marcuse)¹⁰¹ en voor recente sociaal-culturele en politieke bewegingen, zoals Provo en de revolte van de jaren zestig.

Door de romantiek te duiden als een reactie op de genese en de ontwikkeling van het kapitalisme, verliest het analytisch onderscheid tussen de 'oude' en 'moderne arbeidersbeweging' zijn zin. De crisis van de moderne beschaving, zo verbonden met de industriële revolutie en de veralgemening van de wareneconomie, duurt sinds de vroege negentiende eeuw voort. Verklaart dit wellicht waarom figuren als Domela Nieuwenhuis als 'modern' blijven aanspreken?

Anders dan hem en zijn geestverwanten als 'oud', als antimodern, als fraseurs en specimen van doelloos zwalken bij te zetten, moet de biograaf zich rekenschap geven van Domela's eigenheid en van de continuïteit van het romantisch engagement in de arbeidersbeweging. En dat te meer wanneer hij zich tot doel stelt Domela's charisma te begrijpen. Onder andere Max

97. J. Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen* (Amsterdam 1976) 860.

98. J. Fontijn, *Tweespalt. Het leven van Frederik van Eeden tot 1901* (Amsterdam 1990) 101, 112-113. E. Etty, *Liefde is heel het leven niet. Henriette Roland Holst 1869-1952* (Amsterdam 1996) 72-90; H. de Liagre Böhl, *Met al mijn bloed heb ik voor u geleefd. Herman Gorter 1864-1927* (Amsterdam 1996) 217-218.

99. W. Stokvis, 'De Stijl en Cobra. Nederlands tegenstrijdige bijdrage aan de kunst van de twintigste eeuw – tegenstellingen, parallellen, overeenkomsten!', in: M.H. Würzner e.a. (eds.), *Aspecten van het interbellum*, Leids Kunsthistorisch jaarboek VII [1988] ('s-Gravenhage 1990) 183-214.

100. A. Breton, *Manifestes du surréalisme* (Parijs 1967) 110.

101. W. Benjamin, 'Fourier', in: *Gesammelte Schriften* V-2 (Frankfurt 1998) 764-800; W. Benjamin, 'Romantik', 1913, in: *Gesammelte Schriften* II-1 (Frankfurt 1998) 48-54; H. Marcuse, *Eros and Civilisation* (New York 1969); H. Marcuse, *Reason and Revolution* (Boston 1960); M. Löwy, *Walter Benjamin: Avertissement d'incendie. Une lecture des thèses 'sur le concept d'histoire'* (Parijs 2001).

Weber wees erop dat de charismatisch gekwalificeerde leider een radicale breuk voltrekt met de gangbare maatschappelijke en culturele tradities:¹⁰² niet slechts met een gedeelte daarvan, het loonstelsel of de arbeidsdeling, maar met het sociaal economische systeem als geheel, inclusief de verzakelijking en vervreemding.

Vanuit zijn romantische engagement viel Domela Nieuwenhuis de kritiek op die complexe totaliteit niet zwaar en hij zag om die reden, wellicht meer dan om zijn persoonlijke opoffering of de breuk met zijn milieu, het charismatisch karakter van zijn leiderschap door zijn aanhang erkend. In zijn revolutie drukte hij uit wat grote groepen als de kern van hun misère beschouwden: het gevoel dat in de burgerlijke maatschappij voor het individu en voor de mensheid als geheel kostbare waarden verloren gingen.

Over de auteur

Dr. Jan Willem Stutje is verbonden aan het Biografie Instituut van de Universiteit van Groningen. nwo kende hem een vidi-subsidie toe voor het schrijven van een biografie van Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919). Eerder publiceerde hij *Paul de Groot, de man die de weg wees, een biografie van de communistische partijleider Paul de Groot (1899-1986)*. In 2007 verscheen *Ernest Mandel, Rebel tussen droom en daad, 1923-1995*. De levensbeschrijving van deze Belgische marxist en radicale politicus verschijnt in het najaar in een Engelse en Duitse vertaling.

102. 'Die traditionale Herrschaft ist gebunden an die Präzedenzen der Vergangenheit und insoweit ebenfalls regelhaft orientiert, die charismatische stürzt (innerhalb ihres Bereichs) die Vergangenheit um und ist in diesem Sinn spezifisch revolutionär'. M. Weber, 'Die Typen der Herrschaft', in: M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen 1956) 141.